

Prof. dr hab. Henryk Gapski

Ośrodek Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Recenzja pracy doktorskiej

Mateusz Zimny, *Zakon Ducha Świętego de Saxia w Polsce do końca XVIII wieku*. Praca doktorska napisana na seminarium doktoranckim z historii nowożytnej pod kierunkiem ks. dr. hab. Andrzeja Bruździńskiego. Kraków 2023. Uniwersytet Papieski Jana Pawła w Krakowie Wydział Historii i Dziedzictwa Kulturowego.

Recenzja jest owocem uchwały Rady Dyscypliny Historia przy Wydziale Historii i Dziedzictwa Kulturowego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie powołująca mnie na recenzenta pracy doktorskiej mgra Mateusza Zimnego. Podstawą oceny jest egzemplarz papierowy rozprawy doktorskiej.

Dzieje duchaków w historiografii polskiej rozpoznane są niedostatecznie. Pojawiali się oni przede wszystkim w opracowaniach dotyczących dawnych szpitali, które były owocem prac historyków medycyny, nie zaś historyków tout court. Ten niedostateczny stan wiedzy o Zakonie Ducha Świętego w fundamentalny sposób zmienia rozprawa doktorska magistra Mateusza Zimnego.

Autor w pracy, którą zatytułował *Zakon Ducha Świętego de Saxia w Polsce do końca XVIII wieku* zaprzagnął „wszystko”, co ma lub miało związek z duchakami rozpoznać, zanalizować i opisać. Ta maksymalistyczna postawa młodego badacza zaowocowała obszernym opracowaniem zarówno w zakresie rozległości tematyki jak i rozmiarów samej pracy.

Cel poczynań badawczych Autor formułuje ogólnie: „Celem pracy jest całościowe przedstawienie dziejów tego Zakonu w Polsce. Badany okres obejmuje, zatem historię polskich duchaków od fundacji pierwszego klasztoru i szpitala w diecezji krakowskiej w początkach XIII wieku, aż do końca XVIII wieku, kiedy zlikwidowane zostały klasztory męskie gałęzi polskiej prowincji”.

Praca składa się z dziesięciu rozdziałów, wstępu, zakończenia oraz aneksów; zawiera także bibliografię załącznikową zestawiającą wykorzystane źródła i opracowania. Statystyka jej zewnętrznych rozmiarów przedstawia się imponująco: liczy ona 808 stron wydruku komputerowego i zawiera 35 tabel, 31 ilustracji, w tym mapy oraz trzy aneksy; całość opatrzona jest (aż) 2537 przypisami!

Problematyka rozdziałów związana jest ściśle z tematem rozprawy i warunkowana jest w istotny sposób zróżnicowaną, nieciągłą podstawą źródłową.

Wstęp (s. 7-28) zawiera konieczne informacje wprowadzające, które mają objaśnić jak Autor pojmuje przede wszystkim przedmiot swoich badań: ich zakres tematyczny i ramy czasowe oraz formułuje cele badawcze, zastosowane metody i konstrukcję pracy. Dalej dokonuje szczegółowego bilansu stanu badań, zarówno w kontekście historii powszechnej Zakonu, jak i historiografii podejmującej różne kwestie ich dziejów w Polsce.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym *Powstanie i rozwój Zakonu Ducha Świętego* (s. 29-55) Autor aż cztery akapity poświęca na wyjaśnienie okoliczności powstania duchaków i roli, jaką odegrał w tym dziele Gwidon z Montpellier. Analiza kwestii rozprzestrzenienia się Zakonu w Europie, szczególnie w Europie Środkowo-Wschodniej stanowi ważną przesłankę do opowiedzenia się Autora za wskazaniem na wiedeński konwent, jako klasztor macierzysty fundacji duchackiej w Polsce (roz. 2, s. 70-72) . Porusza w tym rozdziale zagmatwane kwestie typologii Zakonu Duchaków łącznie z ewolucją oficjalnego nazewnictwa.

Początkom obecności Zakonu Ducha Świętego w Polsce poświęcony jest rozdział drugi (s. 56-85). Autor przeprowadza w nim konfrontację dotychczasowych ustaleń historiografii i zachowanych źródeł historycznych odnośnie do chronologii, okoliczności, miejsc i ewentualnych sprawców przybycia duchaków do Polski. I tu się trzeba z Autorem zgodzić, że: „Dokładna data przybycia pierwszych duchaków do diecezji krakowskiej pozostaje nadal przedmiotem badań, wydaje się jednak, że miało to miejsce raczej nie wcześniej niż w 1221 r.”, oraz, że „wielką rolę w pierwszej fundacji odegrał biskup krakowski Iwo Odrowąż”, i również, że „Przeniesienie szpitala w 1244 do Krakwa przez biskupa Prandotę i powierzenie duchakom parafii i kościoła Świętego Krzyża rozpoczęło nowy etap działalności Zakonu w Polsce [...]”.

Dziejom klasztorów w Polsce poświęcony jest rozdział trzeci (s. 86-153). Zakon Duchaków nigdy nie posiadał większej, czy też znaczącej liczby konwentów szpitali przez cały czas swojej obecności w Polsce. W rozdziale tym Autor omówił i zanalizował – w zależności od zachowanych źródeł i dostępnych opracowań – osiem klasztorów, których identyfikacja i lokalizacja jest pewna i znana: Kraków, Sandomierz, Sandomierz, Kalisz, Sławków, Łańcut, Radomyśl, Stawiszyn i Biskupice. Do kasaty zakonu w końcu XVIII i początku XIX wieku dotrwały jedynie cztery z nich: Kraków i Sandomierz w diecezji krakowskiej oraz Kalisz i Stawiszyn w diecezji gnieźnieńskiej. Nie zostały pominięte i inne miejsca, które Autor nazywa „klasztory domniemane” oraz hipotetyczny, pojawiający się w źródłach piętnastowiecznych, klasztor we Wschowie.

Rozdział czwarty jest poświęcony sprawom materialnym funkcjonowania duchackich konwentów: *Podstawy materialne działalności* (s. 154-237) . Autor w tym obszernym rozdziale pracy podejmuje próbę przyjrzenia się dochodem jakimi dysponowali Duchacy i jak kształtowały się ich wydatki. Czyni to z jednej strony przez pieczołowicie rozpisane w całym szeregu tabel dane, które fragmentarycznie zachowały się w różnorodnej podstawie źródłowej, a z drugiej strony stara się dociekać, co składało się na majątek klasztoru, a co stanowiło uposażenie szpitala. Otrzymujemy tu solidną „inwentaryzację” problemu, który może posłużyć do badań porównawczych.

Organizacja Zakonu w Polsce została przedstawiona w rozdziale piątym (s. 238-347) . Mamy tutaj przedstawione podstawy prawne, które określały reguła i konstytucje zakonne, a także jak faktycznie przedstawiało się funkcjonowanie i zarządzanie zakonem, prowincją zakonną i poszczególnymi klasztorami. Autor włączył do tego rozdziału także kwestie liczebności, pochodzenia geograficznego, stanowego i społecznego członków wspólnoty duchackiej: „Na przestrzeni blisko sześciu wieków obecności duchaków w Polsce udało się ustalić dane blisko 500 zakonników”.

W rozdziale szóstym pod wspólnym tytułem *Kultura duchowa i umysłowa. Życie codzienne* (s. 348-432) Autor stara się ukazać sylwetkę członka zakonu Ducha Świętego, jego duchowość, formację zakonną, drogę do kapłaństwa; próbuje także określić, na czym polegało zakonne życie duchowe i co stanowiło o pobożności zakonnej. Osobną uwagę poświęca strojowi duchackiemu i oznakom godności prepozyta w Krakowie. W zakres rozważań nad kulturą umysłową Autor włącza kwestie kształcenia uniwersyteckiego oraz przykłady działalności intelektualnej wybranych zakonników; znajdują się w tym rozdziale także kwestie związane z bibliotekami klasztornym i kulturą muzyczną. Z zagadnień życia codziennego Autor krótko omówił kwestie cel, dormitoriów, refektarza, potraw, opieki lekarskiej, podróży zakonników, problemy z karnością i dyscypliną oraz pamięć o zmarłych członkach wspólnoty.

W dwu kolejnych rozdziałach, siódmym: *Realizacji charyzmatu zakonnego* (s.432-474), i ósmym: *Zewnętrzna działalność duszpasterska* (s. 475-534) Autor analizuje różne przejawy działalności duchaków. Prowadzenie szpitali i opieka nad ubogimi i chorymi oraz troska wobec dzieci porzuconych i kobiet ciężarnych wybija się tu z oczywistych względów na plan pierwszy. Krąg tych zaangażowań duchackich stanowił wszak kościec charyzmatu zakonnego. Działalności duchaków, którą Autor określa, jako zewnętrzną, była do tej pory mniej zauważana. Składały się na nią: cura animarum we własnych parafiach i kościołach, prowadzenie szkół, obowiązki wynikające z praw patronatu, kaznodziejstwo, posługa konfesjonału i opieka nad bractwami, szczególnie nad bractwem Świętego Ducha.

W rozdziale dziewiątym: *Kontakty duchaków z instytucjami kościelnymi* (s. 535-575) Autor w pięciu paragrafach analizuje kolejno: kontakty ze Stolicą Apostolską, kontakty z ordynariuszem, kontakty lokalne z przedstawicielami Kościoła, kontakty z domem generalnym oraz innymi klasztorami duchackimi oraz kontakty z klasztorem sióstr duchaczek w Krakowie.

Kończy analityczną część rozprawy rozdział dziesiąty: *Próba reformy i upadek Zakonu w Polsce w XVIII wieku* (s. 576-596), w którym Autor analizuje okoliczności i przyczyny likwidacji klasztorów w Polsce. Decydujące rozstrzygnięcia nastąpiły między 1741, z momentem przejścia zakonu pod jurysdykcję ordynariusza krakowskiego, a 1788 rokiem, kiedy klasztor duchaków w Krakowie, głowa klasztorów duchackich w Polsce, faktycznie przestał istnieć. Jego los podzieliły klasztory w Sandomierzu i Kaliszu.

Obszerną pracę Autor kończy *Podsumowaniem i Postulatami badawczymi*.

Trzeba tu jeszcze wspomnieć „ukryte” w pracy aneksy. Stanowią one również ważne osiągnięcie badawcze Autora rozprawy. Aneks nr 1 Rękopisy o duchackiej proveniencji pochodzące z klasztorów Zakonu ducha Świętego w Polsce (w tym rękopisy zaginione lub utracone), (s. 667-682; Aneks nr 2 Spis inkunabułów i starodruków pochodzących z dawnych duchackich klasztorów (uzupełnienie do artykułu s. Klary Antosiewicz z 1980/1981 r.), (s. 683-711); Aneks nr 3 Wykaz polskich duchaków notowanych w źródłach od XIII do XVIII wieku, (s.713-808).

W zakończeniu pragnę zauważyć, że rozprawa jest napisana zasadniczo zwięzła, poprawną polszczyzną, chociaż pojawiają się potknięcia stylistyczne, literówki i drobne pomyłki, jak np. „Jadwiga z Melszyna była wnuczką Spytka z Melszyna (zwanego Liliwitą” s. 123-124. Są to jednak drobne kwestie, które w wersji przeznaczony do druku - za czym gorąco optuje - zostaną poprawione.

Konkluzje

Rozprawę doktorską oceniam bardzo wysoko. Autor jej przeprowadził szeroką i drobiazgową kwerendę źródeł, rozpoznał i krytycznie wykorzystał różnorodną literaturę przedmiotu. Zastosował rozbudowany kwestionariusz badawczy, który zrealizował w dziesięciu obszernych rozdziałach pracy. Wykazał się opanowaniem podstaw warsztatu historycznego. Uzyskał wyniki, które są trwałym wkładem do nauki historycznej.

Wniosek

Z pełnym przekonaniem stwierdzam, że dysertacja magistra Mateusza Zimnego spełnia wymogi odnośnie do rozpraw doktorskich, które zostały określone w art. 13 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym – Dziennik Ustaw nr 65, poz. 595 z późniejszymi zmianami – i przedkładam wniosek do Rady Dyscypliny Historia przy Wydziale Historii i Dziedzictwa Kulturowego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie o dopuszczenie jej Autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Lusina, 6.XI.2023

Nemke Czopli